

Η ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑ ΤΩΝ ΤΟΠΩΝ

ΙΩΣΗΦ ΣΤΕΦΑΝΟΥ¹

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Ναύπλιο, Χανιά, Ερμούπολη.....Ένα πλήθος ονομάτων Ελληνικών πόλεων. Κάθε όνομα με το δικό του ξεχωριστό βάρος, με τις δικές του ιδιαίτερες νοηματικές και συναισθηματικές φορτίσεις. Το όνομα, πρώτος και κύριος φορέας της "ταυτότητας" ενός τόπου, πυκνωτής του Λόγου και του Μύθου αυτού του τόπου μπορεί επάξια να θεωρηθεί ως το κύριο στοιχείο της φυσιογνωμίας του. Το όνομα! "Εν αρχή ήν ο Λόγος", ο απαραίτητος για κάθε δημιουργία. Στη Γραφή η δύναμη του Λόγου είναι αναμφισβήτητη. "Και είπεν ο Θεός...και εγένετο...και είδε ο Θεός ότι καλόν.." και τότε λοιπόν αφού τελειώνει, κρίνεται και αξιολογείται αυτή η πρώτη η λογική, η πνευματική δημιουργία, αρχίζει η κατασκευή της. "και εποίησεν ο Θεός..." Μετά το όνομα, μετά τη λέξη, ακολουθεί η εικόνα. Μετά το "είπεν", το "είδε". Μετά το νοηματικό περιεχόμενο, η αισθητική εντύπωση, η οπτική, η ακουστική, η οσμητική, η γευστική, η απτική. Και σε προηγούμενα κείμενά μας για τη φυσιογνωμία της πόλης, τονίσαμε τη σημασία αυτής της αισθητικής εντύπωσης και την ανάγκη της αισθητικής κρίσης. Την αναγκαιότητα και απαίτηση του "είδεν ότι καλά λίαν". Έτσι υποστηρίξαμε ότι η οποιαδήποτε κριτική για μια πόλη ξεκινά πάντα από την αισθητική κρίση εφόσον η πόλη αντιμετωπίζεται κατ' αρχήν ως αισθητικό αντικείμενο. Για το λόγο αυτό δίνουμε άλλωστε τόση σημασία στο τοπίο, την εικόνα-εντύπωση του τόπου, τον υλικό δηλαδή φορέα επί του οποίου εντοπίζονται όλες οι εντυπώσεις που ένας τόπος μεταδίδει. Η πόλη-χώρα είναι ακριβώς ένας τόπος που παράγει πολιτισμό μέσα από τη διαδικασία δημιουργίας καθαρά δικού του Λόγου και Μύθου.

ΠΕΡΙ ΤΟΠΟΥ

Συνοψίζοντας λοιπόν τις μέχρι τώρα θέσεις μας για το θέμα της φυσιογνωμίας της πόλης θα ξεκινήσουμε από μια ουσιώδη διάκριση. Αυτήν ανάμεσα στον χώρο και στον τόπο. Ο χώρος, όπως και ο χρόνος, αποτελεί μίαν αφηρημένη συνθήκη. Είναι ένα απλό περιέχον και η αξία του στηρίζεται στην περιεκτικότητά του. Ο αφηρημένος χώρος από μόνος του δεν έχει χαρακτήρα ούτε ιδιαίτερη φυσιογνωμία. Αυτά τα δύο στοιχεία εμφανίζονται από την στιγμή που η παρουσία του ανθρώπου με τις δραστηριότητές του συγκεκριμενοποιεί τον χώρο πληρώνοντάς τον με ανθρωποποίητες μορφές, με λειτουργίες, με όνειρα, με προσδοκίες, με συναισθήματα, με σημασίες. Τότε ο χώρος έχει μετατραπεί σε τόπο. ⁽¹⁾ Ο τόπος έχει χαρακτήρα που συγκροτείται από το σύνολο των ιδιαιτέρων χαρακτηριστικών των μορφών κάθε είδους που τον αφορούν, και από τη στιγμή που έχει πλέον μια οντότητα, μπορούμε να μιλάμε και για φυσιογνωμία.

Χαρακτήρας και φυσιογνωμία, λοιπόν, αφορούν στον τόπο, εμφανίζονται όμως ως το αποτέλεσμα της συνολικής, και γιατί όχι, συλλογικής αντίληψης που αυτός ο τόπος προσφέρει στους κατοίκους, τους επισκέπτες, τους χρήστες, τους εραστές του. Τούτη όμως η συνολική αντίληψη, τούτη η πραγματική συναισθηματική και ιδεολογική εικόνα που ένας τόπος προσφέρει δεν είναι τίποτε άλλο από αυτό που ονομάζουμε τοπίο. ⁽²⁾

Βέβαια, η δυτική παράδοση και ιδιαίτερα αυτή του τομέα της τέχνης, μας κληροδότησε την ιδέα ότι τοπίο είναι η απεικόνιση μιας θέας και μάλιστα αυτής ενός φυσικού τοπίου. Είναι άλλωστε γνωστές οι περίφημες συνταγές, τόσο για τις τεχνικές προοπτικής κλπ. όσο και για τα στοιχεία που θα έπρεπε να συγκροτούν το θεματικό περιεχόμενο ενός "καλού τοπίου". Στον αιώνα μας όμως, ιδίως μετά την ενασχόληση των επιστημόνων με την εικόνα του τόπου και την κυριαρχία τους στην περιοχή αυτή έναντι των καλλιτεχνών, ως τοπίο πλέον δεν θεωρείται η απεικόνιση της αντιληπτικής εικόνας ενός τόπου αλλά η αντιληπτική εικόνα αυτή καθαυτή. ⁽³⁾

Χώρος, τόπος, τοπίο, γενική χωρική συνθήκη ο χώρος, συγκεκριμένος βιωμένος με δικά του χαρακτηριστικά ο τόπος, εικόνα-αντίληψη που εμφανίζει το σύνολο των χαρακτηριστικών του τόπου σε μια ενιαία αντίληψη -τον χαρακτήρα- το τοπίο.

1:Καθηγητής ΕΜΠ

Και η Φυσιογνωμία; Αυτή αφορά την μοναδικότητα, την ταυτότητα, ακόμα την προσωπικότητα ενός τόπου, όπως αυτή διατυπώνεται και εμφανίζεται μέσα από τα χαρακτηριστικά του τοπίου του. Έτσι εύκολα μπορούμε να καταλάβουμε γιατί δικαιούμαστε να μιλάμε για ελληνικό χαρακτήρα π.χ.. ενός τόπου, για χαρακτήρα ορεινό ή νησιώτικο, βιομηχανικό ή τουριστικό, όχι όμως και για ελληνική φυσιογνωμία σε ένα οικισμό. Η φυσιογνωμία αφορά την ίδια του την οντότητα, γι' αυτό ξεκινήσαμε από το όνομα. Έχει ασφαλώς να κάνει με τον χαρακτήρα -και στα ανθρώπινα πρόσωπα το ίδιο δεν ισχύει;- δεν μπορεί όμως να συγχέεται με αυτόν, και αυτό γιατί η φυσιογνωμία δεν μπορεί να μοιρασθεί, να κατηγοριοποιηθεί, να τυπολογηθεί. Η φυσιογνωμία αναφέρεται αποκλειστικά στην μοναδικότητα της οντότητας ενός τόπου, όπως αυτή εκφράζεται μέσα από το τοπίο του, μέσα από αυτό που προσφέρει η αντίληπτική του εικόνα.

Εδώ επομένως, δικαιολογείται και η χρήση του όρου "συνολική εικόνα" ⁽⁴⁾ αφού κάθε μορφή αντίληψης, όραση, ακοή, αφή, όσφρηση, γεύση, όπως και η κιναισθητική και η λογική αντίληψη των στοιχείων ενός τόπου, δίνουν την δική τους συγκομιδή ως συνεισφορά στην διαμόρφωση την αντίληψη και στην συνέχεια τη γνώση και βίωση του τόπου αυτού. Είναι γνωστές οι έρευνες στις μέρες μας για το ρόλο π.χ.. των "ακουστικών" τοπίων ή για την αξία των οσμητικών αποδόσεων ενός τόπου. Έτσι, όταν μιλάμε για την αισθητική φυσιογνωμία της Αθήνας θα πρέπει να διακρίνουμε ότι:

α ο όρος αισθητική με την σύγχρονη σημασία του θεωρείται ως η ψυχολογική και η σημαντική ερμηνεία των στοιχείων ⁽⁵⁾ που συγκροτούν το αισθητικό αντικείμενο, του τοπίου της Αθήνας ή για παράδειγμα, του Ναυπλίου

β η φυσιογνωμία σύμφωνα με τις θεωρητικές θέσεις που προηγήθηκαν, αναφέρεται στην ο ν τ ό τ η τ α της συγκεκριμένης πόλης όπως αυτή εκφράζεται μέσα από το σύνολο των ιδιαιζόντων χαρακτηριστικών της.

Και εδώ χρειάζεται μια περαιτέρω διευκρίνιση. Όταν αναφερόμαστε στην οντότητα μιας πόλης, αναφερόμαστε όχι στον αφηρημένο χώρο, την έκταση που καταλαμβάνει, αλλά στην ίδια την έννοια της χώρας όπως αυτή δίνεται στον Πλατωνικό Τίμαιο και ξαναπροβάλλεται σήμερα μέσα από τις εργασίες σύγχρονων διανοητών όπως ο DERRIDA, Χώρα = Τόπος + Μύθος + Λόγος. ⁽⁶⁾

Η χρονική διάσταση, το τότε, το τώρα, το μετά επηρεάζει λοιπόν σημαντικά την φυσιογνωμία της πόλης. Ίσως, εδώ, θα πρέπει να αναφερθούμε στην αντιστοιχία των όρων χώρο, τόπος, τοπίο, και στον χρόνο. Από την αφηρημένη συνθήκη του χρόνου, η ανθρώπινη παρουσία και δραστηριότητα σε όλα τα επίπεδα εμφανίζει τον "καιρό" την "εποχή". Αντίστοιχος του χωρικού "τόπου" ο χρονικός "καιρός" δίνει στο "τότε" την αίγλη του "μύθου" και του "λόγου" και όπως προστρέχουμε στο τοπίο για να περιγράψουμε την "εικόνα του τόπου", το "χρονικό" και το "χρονογράφημα" είναι τα αναλογικά εκείνα στοιχεία που περιγράφουν τον "καιρό" τη συγκεκριμένη ιστορική εποχή.

Κατ' αρχήν, βέβαια, ο όρος φυσιογνωμία αφορά τον άνθρωπο και μιλώντας για φυσιογνωμία ενός τόπου εξετάζουμε τον τόπο ανθρωπομορφικά αναζητώντας τον χαρακτήρα του. Χαρακτηρίζοντας έναν τόπο ως ανοικτό σύστημα στοιχείων χώρου, χρόνου, συμπεριφορών, μπορούμε να αναζητήσουμε τα στοιχεία αυτά που αφορούν εκφράσεις ατομικές ή συλλογικές και παρατηρούνται σε δράση, σε κίνηση ή σε στάση. Αναζητούμε δηλαδή απόδοση χαρακτηρισμών ηθικής συναισθηματικής ή λογικής τάξης. Πώς οριοθετούμε δια του λόγου, λογικά ή απλά λεκτικά έναν χαρακτήρα και τι αφορά αυτός ο χαρακτήρας;

Μια φυσιογνωμία αποδίδεται στην αντίληψή μας ως μορφική ενότητα και προκαλεί την κρίση μας για αναγνώριση αυτής της ίδιας της ενότητας ως όριο των σχέσεων "εντός-εκτός" και αυτό σε διάφορα επίπεδα. Έχουμε δηλαδή αναγνώριση ενότητας που αφορά χρησιμότητα, καταλληλότητα, σημασία, σύνδεση με τις άλλες μορφές και τους χρήστες, οργάνωση, τάξη, συντονισμό, ρυθμό, αναλογία κ.ά. ώστε να γνωρίζουμε την ταυτότητα αυτής της μορφικής ενότητας, να συνδεθούμε μαζί της μέσω του σχηματισμού της ιδιαίτερης γνώμης μας. ⁽⁷⁾ Η γνώμη μας για τη μορφική ενότητα που αντιλαμβανόμαστε, συναισθανόμαστε και παρατηρούμε, μας συνδέει μαζί της και αποδίδει σ' αυτήν την ταυτότητά της, το συγκεκριμένο χαρακτηρισμό της. Η γνώμη μας στο νοητικό επίπεδο προκύπτει από κρίση και ερμηνεία οι οποίες ανήκουν στη σφαίρα της διάνοησης η οποία και διαθέτει τα κριτήρια χαρακτηρισμού καθώς και τα όρια ενοτήτων. Όρια, δηλαδή, πέραν των οποίων η συγκεκριμενοποίηση ενός χαρακτήρα ως λέξης (μέτρου) αλλάζει το περιεχόμενο της έννοιάς του, το νόημά του.

Όσα μέχρις εδώ αναπτύχθηκαν ορίζουν τις βασικές κατευθύνσεις αλλά και σηματοδοτούν γενικότερα το στίγμα μιας έρευνας πάνω στον χαρακτήρα και την φυσιογνωμία της πόλης. Βέβαια, η προσέγγιση του τόπου, του λόγου και του μύθου μιας μεγαλούπολης δεν είναι καθόλου εύκολο πράγμα. Όμως, η συστηματική ανάλυση και ερμηνεία ενός τοπίου και η συσχέτισή του με όλα εκείνα τα ιδεολογικά και συναισθηματικά (μυθολογικά) δηλαδή τα πολιτιστικά στοιχεία που το συνοδεύουν είναι απαραίτητη προϋπόθεση στην οποία προσπάθεια εντοπισμού αυτού του χαρακτήρα και ανάδειξης της φυσιογνωμίας μιας πόλης. ⁽⁸⁾

Η Έρευνα του Εργαστηρίου Πολεοδομικής Σύνθεσης του ΕΜΠ, με δεδομένη την προτεραιότητα της αισθητικής κρίσης, όπως αναφέρθηκε στην αρχή, ξεκινά με την ανάλυση της αισθητικής ποιότητας της πόλης. Στην συστηματική καταγραφή ερμηνεία και αξιολόγηση των φυσικών και ανθρωποποίητων μορφημάτων που σχηματίζουν την οπτική εικόνα της πόλης, θα προστεθούν όλα εκείνα τα μορφήματα (ήχοι, οσμές, γεύσεις, αφές κ.ά) που προσφέρουν οι υπόλοιπες αισθήσεις, καθώς και όλες εκείνες οι εντυπώσεις ψυχολογικής ή ιδεολογικής προέλευσης που ολοκληρώνουν την αντίληψη του τόπου. Και εφόσον δεχόμαστε ότι ουσιαστικά το αστικό τοπίο είναι αυτό που τελικά κρίνεται ως αισθητικό αντικείμενο για την αξιολόγηση ενός τόπου, και αφού αυτό το τοπίο δεν είναι τίποτε άλλο από την αντιληπτική προσφορά αυτού του τόπου, είμαστε υποχρεωμένοι να ασχοληθούμε με την ανάγνωση της αντιληπτικής του δομής.

Οι μέθοδοι προσέγγισης και διερεύνησης της αντιληπτικής δομής ενός τόπου, τα τελευταία χρόνια, έχουν αποτελέσει αντικείμενο σειράς ερευνών και είναι λίγο πολύ γνωστές. Ενδεικτικά αναφέρονται τα βασικά μορφήματα τα οποία συγκροτούν μια τέτοια δομή, αλλά και μερικά ιδιαιτέρως σημαίνοντα στοιχεία που βοηθούν στην κατανόησή της, όπως ο εντοπισμός των φωτεινών και σκιερών αντιληπτικά ενοτήτων, η ανάδειξη της διαφοράς των φυσικών από τις ψυχολογικές αποστάσεων, οι ισχυροί πόλοι αναγνωρισιμότητας κ.ά. Όλα αυτά, όπως και στην περίπτωση της αισθητικής ανάλυσης, θα πρέπει να ερευνηθούν τόσο στην κλίμακα ολόκληρης της πόλης, όσο και σε κλίμακες των επί μέρους τόπων της, κέντρου, γειτονιάς και αλλού. Τέλος, μια τρίτη κατηγορία στοιχείων που παρεμβαίνουν στη διαμόρφωση του χαρακτήρα και ανάδειξη της φυσιογνωμίας είναι αυτά που αναφέρονται στις χρήσεις και στις λειτουργίες. Μετά από την αισθητική και αντιληπτική διερεύνηση των κελυφών η ίδια έρευνα επάνω στον τρόπο λειτουργίας και στη χρήση τους ολοκληρώνει την προσέγγιση του τόπου.

Όλα τα παραπάνω οδηγούν στον εντοπισμό των βασικών ποιοτήτων που χαρακτηρίζουν μια πόλη όπως την αναγνωσιμότητα, την αναγνωρισιμότητα, τον προσανατολισμό, την προσπελασιμότητα, την αίσθηση, την προστασία, την ασφάλεια, την ιστορικότητα, και μια σειρά ακόμα ποιοτήτων που αφορούν στις ιδεολογικές και μυθολογικές διαστάσεις της πόλης. ⁽⁹⁾

Ο Λόγος και ο μύθος αφορούν πλέον στο έλλογο στοιχείο στον ανθρώπινο παράγοντα. Με τη δική τους ανάλυση και ερμηνεία που συνεπάγεται όχι μόνο αναφορά στην ποίηση, τη λογοτεχνία, την τέχνη, τη θρησκευτική και κοινωνική έκφραση της πόλης αλλά και την χρησιμοποίηση μιας σειράς ψυχομετρικών μεγεθών, είναι δυνατή η ποιοτική αξιολόγηση της πόλης. Ο βαθμός πρωτοτυπίας, η ποικιλία των στοιχείων, ο βαθμός πυκνότητας του πραγματικού, η δύναμη της επιβολής, η ικανότητα δημιουργίας έντονων εικόνων, η συνειρμική απόδοση, ο βαθμός συμβολισμού, ο βαθμός εξύψωσης, ο βαθμός ευαισθησίας, πολυπλοκότητας, πληροφόρησης, η ικανότητα μεταφοράς (είναι σαν) η ιεραρχία των στοιχείων, η ενότητα της αντιληπτικής δομής, ο βαθμός κοινοτυπίας, ο βαθμός ιδιοποίησης, οδηγούν στον χαρακτηρισμό του τοπίου μιας πόλης σε μια αισθητική κατηγορία.

⁽¹⁰⁾ Η αισθητική αυτή κρίση αναφέρεται πια στην οντότητα της πόλης, όπως στην ταυτότητά της και στο μοναδικό τρόπο που αυτή εκφράζεται. Τι γίνεται όμως όταν τα ισοπεδωτικά αποτελέσματα της Παγκοσμιοποίησης έρχονται να εξαφανίσουν αυτή τη μοναδικότητα, αυτή την ιδιαίτερη ταυτότητα;

Πώς συνδυάζεται παγκοσμιοποίηση ⁽¹¹⁾ και φυσιογνωμία; Το μοντέρνο κίνημα που επικράτησε με τη σκέψη του σε όλο τον αιώνα ουσιαστικά προσπάθησε μια αποκοπή από το παλιό από τη συνέχεια, από τις ρίζες και αποθέωσε το μαζικό. Μαζικά Μέσα Ενημέρωσης, Μαζικές Μεταφορές, Μαζική Παραγωγή, Μαζικά Μέσα Κατανάλωσης. Τι συμβαίνει με το άτομο που συνθλίβεται σαν στοιχείο μιας μάζας μέσα σ' αυτήν; Στο σημείο αυτό έρχεται το μεταμοντέρνο κίνημα σε αντίθεση με αυτή την άποψη της μάζας να εντοπίσει τουλάχιστον την ανάγκη αναζήτησης του ατόμου μέσα στην ομάδα του. Ο Καθηγητής της Σορβόνης M. Maffesoli ⁽¹²⁾ έχει

γράψει ένα πολύ σημαντικό βιβλίο (Ο καιρός των νομάδων) που μιλά για ένα νέο νομαδισμό. Ξαναγυρίζουμε δηλαδή στην ομάδα αναζητώντας ρίζες. Αυτά τα πολύ άσχημα αρχιτεκτονικά παραδείγματα του μεταμοντέρνου με τις ανεστραμμένες κολώνες, τα ψεύτικα αετώματα κ.ά. που τόσο θίγουν την αισθητική μας κατά μήκος της Λεωφόρου Κηφισίας ⁽¹³⁾ δεν είναι παρά κακές εκφράσεις μιας ιδεολογίας που δεν έχει συλληφθεί σωστά, που δεν την έχει κατανοήσει ο παραγωγός τους. Τα δείγματα αυτά δηλαδή η κακή και αλόγιστη μίμηση κάποιων παραδοσιακών ή ιστορικών στοιχείων δεν είναι αυτά που μπορεί επάξια να θεωρηθούν ως μεταμοντέρνα. Η μεταμοντέρνα σκέψη προσπάθησε να απελευθερώσει και να αναδείξει ξανά το άτομο μέσα στην ομάδα. Στην εποχή της μοντέρνας σκέψης έστω και με αυτή την απώθηση που αυτή είχε για το παλιό, πολλοί πρωτεργάτες του μοντερνισμού, όταν είχαν να δουλέψουν σε ένα τόπο, όπως ο Gropius στην Αθήνα προσπάθησαν να εκφράσουν και να προσαρμόσουν μία αρχιτεκτονική στο πνεύμα του τόπου. Σήμερα όμως τι κάνουμε; Απαλλαχθήκαμε, ή έτσι τουλάχιστον θέλουμε να πιστεύουμε από τη δεσποτεία της μοντέρνας σκέψης, ξεπεράσαμε το μεταμοντερνισμό, ξεφεύγουμε από τον αποδομισμό χωρίς πολύ να ασχοληθούμε μ'αυτόν. Μέσα σε μια παράλληλη, σε παγκόσμια κλίμακα αναζήτηση, ⁽¹⁴⁾ ασχοληθήκαμε τα τελευταία χρόνια του αιώνα με το high tech, τον ευρωπαϊκό ρασιοναλισμό, το μινιμαλισμό, αλλά και με την αναζήτηση ενός σημερινού κλασικισμού, με το νεο-μοντέρνο, ακόμα και με τον νεο-παραδοσιακό και με τον νεο-λαϊκό, με την οικολογική αρχιτεκτονική και τέλος με τις υπερσύγχρονες μεγαδομές.

Ζούμε στην εποχή του διαδικτύου, κάποιες **πόλεις - πόλεις** ενός πολιτικο - οικονομικού - πληροφοριακού διαδικτύου απλωμένου σε όλο τον κόσμο, και εδώ εμφανίζεται η παγκοσμιοποίηση, δηλαδή η παγκοσμιότητα της οικονομικής δράσης και η παγκοσμιοποίηση της πληροφορίας σε όλα τα μήκη και τα πλάτη της οικουμένης. Ζούμε την εποχή της δεύτερης καπιταλιστικής επανάστασης. ⁽¹⁵⁾ Η παγκοσμιοποίηση αγνοώντας την όποια ελευθερία των λαών, και αδιαφορώντας ακόμα και για τη μορφή και τη ποικιλία των πολιτικών καθεστώτων, δεν αφήνει ανέγγιχτη την παραμικρή γωνιά του πλανήτη. Ενώ σε αντίστοιχες εποχές κατακτητικών επεκτάσεων, όπως στην εποχή των μεγάλων ανακαλύψεων ή της αποικιοκρατίας, βασικοί φορείς ήταν οι κρατικές εξουσίες, σήμερα την ευθύνη της παγκοσμιοποίησης έχουν αναλάβει πολυεθνικές εταιρίες, μεγάλες κοινοπραξίες, βιομηχανικοί και χρηματοπιστωτικοί όμιλοι. Αυτοί οι τεράστιοι οικονομικοί οργανισμοί εγκαθίστανται και εμφανίζονται σκόπιμα σε μεγαδομές για να δείξουν την επιβολή τους και τη δύναμή τους. Το Canary Wharf στο Λονδίνο, στα Docklands που αναπλάσθηκαν, χωράει 80.000 εργαζόμενους. Μία, δηλαδή, κατακόρυφη πόλη σε ένα σημείο του Λονδίνου. Ας σκεφθεί κανείς μια πύλη που συσσωρεύονται μια ορισμένη στιγμή τόσες χιλιάδες άνθρωποι. Η πολιτική αυτής της εποχής διαμορφώνεται και εφαρμόζεται μέσα από αυτή. Η κατακόρυφη πόλη παράγει ετήσιο οικονομικό προϊόν περισσότερο από τον προϋπολογισμό μιας μικρής χώρας. Αυτές είναι οι πόλεις- πόλεις του διαδικτύου.

Πολλοί είναι οι σύγχρονοι στοχαστές οι οποίοι έχουν ασχοληθεί με το θέμα της παγκοσμιοποίησης και τις κοινωνικές, οικονομικές, πολιτιστικές ή περιβαλλοντικές επιπτώσεις της. Έχουν μιλήσει για πλανητική λεηλασία για χρηματοπιστωτική εγκληματικότητα καθώς και για γενικευμένη εμπορευματοποίηση ενός χαμηλής ποιότητας ισοπεδωτικού πολιτιστικού προϊόντος. Μέσα σ' όλα αυτά ποιες μορφές παίρνει αυτό το παγκόσμιο φαινόμενο στην αρχιτεκτονική έκφραση; Η αρχιτεκτονική και η πολεοδομία κινούνται τόσο στο χώρο της επιστήμης όσο και της τέχνης και της τεχνικής. Είναι φυσικό λοιπόν, ως πιο συνηθισμένη και σοβαρή όψη της παγκοσμιοποίησης να εμφανίζεται αυτή που αναφέρθηκε με τις μεγαδομές ως προβολή της **τεχνολογικής κυριαρχίας**.

Υπάρχει και μια άλλη έκφραση της παγκοσμιοποίησης. Είναι αυτή της προβολής των **διεθνών ονομάτων**, των αστέρων της αρχιτεκτονικής. Το σημείο αυτό είναι αρκετά σημαντικό και θα πρέπει να μας απασχολήσει. Το σημερινό αισθητικό ρεύμα διαφέρει τελείως από τις αντιλήψεις που είχαμε στις αρχές του αιώνα πριν από το μοντέρνο κίνημα. Γνωρίζαμε ότι στην αρχαιότητα το έργο τέχνης πρόβαλε ιερούς σκοπούς. Στην αρχαία Ελλάδα απηχεί με έναν τρόπο πολύ αρμονικό, εντελώς έξω από τον άνθρωπο, την κοσμική τάξη. Ακριβώς επειδή είναι έξω από τον άνθρωπο και εκφράζει την κοσμική τάξη και επειδή το Θείο είναι κοσμικό, έξω από εμάς, ασύλληπτο, είναι αυτό που δεν πιάνουμε, η τέχνη έχει έναν χαρακτήρα ημι-θρησκευτικό. Το έργο τέχνης είναι ημι-θρησκευτικό και στην αντικειμενικότητά του αυτή έχει ένα μεγαλείο και εντυπωσιάζει. Σήμερα, η τέχνη και γενικά το

αντικείμενο τέχνης παρουσιάζει έναν υποκειμενισμό. Ξέρουμε ονόματα, έχουμε φίρμες σε όλους τους τομείς της τέχνης και αυτές θαυμάζουμε, πολλές φορές, χωρίς να ξέρουμε το έργο τους. Ο Luc Ferry αναφέρει για τον Boulez, έναν ιδιαίτερα προικισμένο και καλλιεργημένο γάλλο μουσικό που εμφανίζεται πολύ συχνά στην τηλεόραση, ότι τον γνωρίζει όλος ο κόσμος αλλά ελάχιστοι ξέρουν το πραγματικό μουσικό έργο του.⁽¹⁶⁾ Το ίδιο συμβαίνει και με την αρχιτεκτονική. Τα έργα τέχνης πλέον δεν απεικονίζουν τον κόσμο αλλά εκφράζουν τέλεια την προσωπικότητα του καλλιτέχνη. Είναι έτσι ένα είδος πολύ εξεζητημένων επισκεπτηρίων. Έρχεται λοιπόν, ένας μεγάλος καλλιτέχνης, ο Pei π.χ. και αφήνει το επισκεπτήριό του στο Παρίσι με τη γνωστή πυραμίδα του Λούβρου ή στο Cleveland του Ohio με μια παρόμοια. Είναι η προσωπική του αρχιτεκτονική η οποία δεν αντιστοιχεί σε τίποτε αντικειμενικό, είναι η υποκειμενική άποψη του Pei. Με κριτήριο την επιλογή ενός πολύ γνωστού ονόματος ο ίδιος αρχιτέκτονας επιλέγεται για να κτίσει και στην Αθήνα. Το ίδιο συμβαίνει με τον Frank O. Gehry ο οποίος βάζει την ιδιόμορφη σφραγίδα του στο Bilbao με το Μουσείο Guggenheim στο Toledo με το Πανεπιστήμιο των Τεχνών ή στο Los Angeles με το Walt Disney Concert Hall ενώ τελευταία η ίδια σφραγίδα υπό μεγέθυνση σφραγίζει το Manhattan⁽¹⁷⁾ της Νέας Υόρκης με το νέο Μουσείο. Τι σχέση όμως μπορεί να έχουν αυτά με τη φυσιογνωμία του τόπου. Τι σχέση μπορεί να έχουν με τους "καιρούς" του; Είναι φαινόμενο του "καιρού" μας βέβαια και κάποια στιγμή στο μέλλον μπορεί να το αποδεχούμε. Αυτό που συμβαίνει σήμερα με τη τέχνη σε όλους τους τομείς και βεβαίως και στην αρχιτεκτονική είναι το γεγονός ότι ο καλλιτέχνης προσπαθεί να έρθει σε ρήξη με το κατεστημένο, να δημιουργήσει κάτι δικό του προσωπικό, ξεχωριστό, και μέσα σε αυτή του την προσπάθεια, και αφού αυτό είναι κοινής αποδοχής δικαιούται να μπει σε κάποιο μουσείο ή σε κάποιο περίβλεπτο σημείο της πόλης. Αυτό όμως έχει σαν αποτέλεσμα όλα τα μουσεία μοντέρνας τέχνης στον κόσμο να παρουσιάζουν φοβερή κοινοτυπία. Αν τα έργα των μουσείων της τέχνης αυτής ήταν ανώνυμα, ελάχιστα θα μπορούσαν να επιβιώσουν ως αυτόνομα έργα τέχνης.⁽¹⁸⁾ Δεν διατηρούμε στη μνήμη μας παρά ονόματα γνωστών καλλιτεχνών. Τα έργα τέχνης τελικά, ενώ επιδιώκουν αυτήν την προβολή της υποκειμενικότητας έχουν εντούτοις σαν αποτέλεσμα εντυπωσιακή κοινοτυπία. Ο Οκτάβιος Πας το είχε επισημάνει λέγοντας ότι η πράξη της ρήξης με την παράδοση και της δημιουργίας του καινούργιου έχει γίνει παράδοση στην εποχή μας. Αυτό βέβαια, δεν είναι κάτι καινούργιο αφού έναν αιώνα πριν το είχε προφητεύσει ο Νίτσε λέγοντας ότι οι καλλιτέχνες του μέλλοντος θα εκφράζουν όχι την τέχνη τους αλλά τον εαυτό τους.⁽¹⁹⁾

Τέλος, υπάρχει και μια τρίτη πιο ύπουλη μορφή έκφρασης της Παγκοσμιοποίησης. Είναι αυτή της προβολής και της αποδοχής ενός διεθνώς γραφικού. Εμφανίζεται μια παγκόσμια ισοπεδωτική αντίληψη για το τι είναι σήμερα γραφικό. Σε παλαιότερες εποχές το γραφικό στηριζόταν στην ιδιαίτερη εκείνη, κυρίως απεικονιστική ζωγραφική διάσταση, (γραφικό-pittoresque) που θεματολογικά ξεχώριζε την εικόνα ενός τόπου, το τοπίο του, από αυτήν ενός άλλου.⁽²⁰⁾ Με τα σημερινά δεδομένα, γραφικό πλέον, είναι ό,τι δεν δείχνει τα ίχνη μιας βιομηχανοποιημένης παραγωγής. Εν τούτοις, εμφανίζεται το περίεργο φαινόμενο, ενώ το κύριο χαρακτηριστικό της όποιας βιομηχανικής παραγωγής, άρα και το προς αποφυγήν από το γραφικό στοιχείο είναι η μαζικότητα, το σημερινό γραφικό να χαρακτηρίζεται ακριβώς από αυτήν την μαζικότητα.

ΟΙ ΚΙΝΔΥΝΟΙ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΓΙΑ ΤΗ ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑ ΤΩΝ ΤΟΠΩΝ.

Πιστεύουμε ότι ο ρόλος του τουρισμού υπήρξε καθοριστικός για τη φυσιογνωμία των τόπων. Η μαζικοποίηση του τουρισμού, σε επίπεδο πολιτικών δραστηριοτήτων, εγκαταστάσεων κλπ. και η απαίτησή του για κατανάλωση της γραφικότητας των τόπων, οδήγησε στην παραγωγή ενός πρότυπου εύπεπτου και καταναλωτικού προϊόντος, το οποίο, όπως είναι φυσικό, επιβάλλει την αντίστοιχη τυποποιημένη ομοιομορφία των τόπων. Σε σχέση με τους νησιώτικους οικισμούς η επιβολή ενός τέτοιου προτύπου, όχι απλώς είναι εύκολη, αλλά εμφανίζεται και με μια μορφή μονόδρομου επειδή για την Ελλάδα, τουλάχιστον, το κύριο τουριστικό προϊόν (εκτός των σημαντικών μνημείων) που σχεδόν ολόκληρη η χώρα διαθέτει, είναι το θαλάσσιο τοπίο αφού διαθέτει γύρω στα 16.000 χιλιόμετρα ακτογραμμή.

Με την αλόγιστη επανάληψη μορφημάτων νησιών με παγκόσμια τουριστική ακτινοβολία, όπως η Μύκονος, επιχειρείται μια πολύ επιφανειακή και φθηνή μίμηση αυτών των τόπων με αποτέλεσμα την ισοπεδωτική ομοιομορφία έκφρασης όλων των νησιώτικων και παράκτιων περιοχών με τη μείωση έως εξαφάνιση των ιδιαίτερων

χαρακτηριστικών τους και κατ' επέκταση της φυσιογνωμίας τους. Όμως στην Ελλάδα η ανάγκη για διατήρηση και ανάδειξη αυτής της φυσιογνωμίας είναι περισσότερο από κάθε άλλο τόπο επιβεβλημένη, διότι αυτή η ιδιαίτερη φυσιογνωμία των τόπων σε συνδυασμό με τη μοναδικότητα της γλώσσας είναι το βασικό αντίδοτο στις όποιες αρνητικές επιπτώσεις της προαναφερθείσας Παγκοσμιοποίησης.

Το γεγονός, ότι, ιδιαίτερα στα νησιά, υπάρχουν (ακριβώς λόγω της νησιώτικης φύσης τους) τόσες διαφοροποιήσεις σε όλες τις πολιτισμικές εκφράσεις τους, άρα και στον αρχιτεκτονικό τους χαρακτήρα, βασικό φορέα της φυσιογνωμίας του κάθε οικισμού τους και της κάθε "χώρας" τους, είναι ενδεικτικό του πολιτισμικού πλούτου μας. Οι διαφοροποιήσεις αυτές, έντονες ανάμεσα στις διάφορες νησιώτικες ενότητες, Ιόνια, Κυκλάδες, Δωδεκάνησα, νησιά του βορείου ή του ανατολικού Αιγαίου, φθάνουν ακόμα και ανάμεσα στα νησιά ενός μικρού νησιώτικου συμπλέγματος, όπως αυτού των Κυκλάδων. Η αρχιτεκτονική (αλλά και άλλες πολιτισμικές εκφράσεις που συνθέτουν τη λαογραφία του κάθε νησιού) της Σαντορίνης διαφέρει τελείως από αυτή της τόσο κοντινής Του, όπως και η αρχιτεκτονική της Τήνου από αυτήν της Άνδρου ή της Κέας. Άλλο τόσο τα αχειροποίητα αρχιτεκτονικά μορφήματα της Μυκόνου δεν έχουν τίποτε το κοινό με την αυστηρή γεωμετρική έκφραση της Σίφνου. Το ίδιο συμβαίνει και με τις επιλογές φυσικών στοιχείων και μορφημάτων, ιδίως στον τομέα της χλωρίδας. Το γκαζόν και οι χλοοτάπητες που πλαισιώνουν τις παραθεριστικές κατοικίες και τα τουριστικά συγκροτήματα, μπορεί να προσδίδουν μια ευπρεπή ή κοσμοπολίτικη εικόνα, ακόμη μπορεί να προσφέρουν πρακτικά μια άνεση, όμως δεν συμβάλλουν στην ανάδειξη του χαρακτήρα του Ελληνικού νησιώτικου τοπίου, ούτε στην ανάδειξη της φυσιογνωμίας του. Η επιβολή και γενίκευση της όμορφης και καλλωπιστικής μπουκαμβίλιας και η καταχώρησή της στα πρώτου βαθμού τουριστικής αποδοτικότητας διακοσμητικά φυτά, παρά την εξασφαλισμένη αισθητική της απόδοση, συμβάλλει στην ισοπεδωτική γενικευμένη εικόνα του τουριστικού νησιώτικου τοπίου.

Ανάλογο είναι και το πρόβλημα των "λεκτικών" μορφημάτων, των γραπτών εκείνων λεκτικών μορφών που κοσμούν ή επιβαρύνουν αισθητικά, κατά περίπτωση το οικιστικό τοπίο. Σε πολλά νησιά π.χ. όπως στη Σύρο, οι επιγραφές των καταστημάτων ζωγραφίζονταν απ' ευθείας στην πρόσοψη των κτιρίων και αποτελούσαν σημαντικό στοιχείο της διακόσμησής τους. Εξειδικευμένοι επιγραφοποιοί συνόδευαν τα γράμματα με διακοσμητικά μοτίβα (άνθη, φυτά, ζώα, γοργόνες κλπ.) Σήμερα, οι τυποποιημένες φωτεινές επιγραφές μπορεί να δημιουργούν ένα ευπρεπές, πολλές φορές σύγχρονο, περιβάλλον με υψηλή πληροφοριακή απόδοση, όμως και αυτό δεν πάύει να εμφανίζει υψηλό βαθμό τυποποίησης και άρα να μην συμβάλλει στην ανάδειξη της φυσιογνωμίας των διαφόρων τόπων.

Εν τούτοις, πιστεύουμε ότι υπάρχουν δυνάμεις αντίστασης που αναπτύσσονται σε όλα τα ρεύματα, σε όλες τις καταστάσεις υπάρχουν θέσεις και αντιθέσεις που δημιουργούν τελικά μια νέα σύνθεση των πραγμάτων για μια νέα αρχή. Οι ελληνικές συνθήκες είναι ιδιαίτερα ευνοϊκές για δημιουργία τέτοιου είδους αντιθέσεων περισσότερο από άλλες χώρες γιατί έχουμε μια πολύ πλούσια πολιτισμική κληρονομιά. Έχουμε έναν πλούτο πολιτιστικό, τέτοιο που δεν είναι δυνατόν να δεχθεί άκριτα τη παγκοσμιοποίηση, ούτε με τη μορφή εκείνη της τεχνολογικής επιβολής, ούτε πάλι είναι δυνατό να δεχθούμε, ακόμη και αν διαθέτουμε έναν Πικιώνη, ένα μιμητισμό του έργου του ή ένα παγκόσμια αποδεκτό γραφικό. Οι έλληνες αρχιτέκτονες είναι συνδεδεμένοι με τον τόπο. Εδώ θα τονισθεί πως όπως και για τα υλικά αγαθά κάποιος τόπος παράγει κάποια προϊόντα καλύτερα από κάποιον άλλο, έτσι και για τα πνευματικά αγαθά κάποιος τόπος είναι προορισμένος να παράγει ορισμένο είδος ιδεών και ίσως οι ελληνικοί τόποι να είναι κατάλληλοι γι' αυτό. Ο Κ. Τσάτσος στους "Διαλόγους σε μοναστήρι"⁽²¹⁾ θεμελιώνει μ' έναν εκπληκτικά πειστικό λόγο αυτήν την άποψη. Θεωρούμε λοιπόν, ότι αφ' ενός αυτές οι τόσο εξαιρετικές ποιότητες των ελληνικών τόπων και οι σχέσεις των ελλήνων αρχιτεκτόνων μαζί τους, αφ' ετέρου οι ιδιαίτερες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες της χώρας μας, που ουσιαστικά δεν παρακολούθησε ενεργά ούτε την πρώτη, ούτε τη δεύτερη βιομηχανική επανάσταση διατηρώντας έτσι κάποιες δυνάμεις αδράνειας, θα συντελέσουν ώστε να αναπτυχθούν αυτές οι δυνάμεις αντίστασης. Έτσι, όλες οι προαναφερθείσες μορφές της παγκοσμιοποίησης θα απορροφηθούν, θα προσαρμοσθούν, και στο τέλος, όπως συνέβη τον περασμένο αιώνα με τον Νεοκλασικισμό, θα εμφανισθεί μια νέα ελληνική αρχιτεκτονική. Οι δυνάμεις που διαθέτουν οι πόλεις μας είναι πολλές και ικανές να εκφράσουν στο τέλος την αληθινή φυσιογνωμία τους. Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια η Τουριστική δραστηριότητα μπορεί μεν να ακολουθεί τις

οικονομικο-πολιτικές επιταγές της παγκοσμιοποίησης αλλά παράλληλα δημιουργεί προϋπόθεση άνθισης των μικρών τοπικών οικονομιών και πρόκληση για μετάβαση από μια παραγωγή σε μια συνειδητή δημιουργία υψηλής αισθητικής απόδοσης τοπίου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- [1] Ιωσ. Στεφάνου, "Η Ψυχολογία των τόπων. Από τον πραγματικό χώρο στον φανταστικό τόπο" Institut Français d'Athènes Αθήνα 1994
- [2] J. Stefanou, *Etudes des paysages - vers une Iconologie de l'image* (Doctorat d'Etat) Univ. de Strasbourg I 1980
- [3] Ιωσήφ. και Ιουλία Στεφάνου, *Το αστικό τοπίο* εκδ. Τομέα Πολεοδομία Χωροταξίας Αθήνα 1989
- [4] K. Lynch, *The image of the city*. M.I.T. press Boston Mass.1962
- [5] A. Moles, *Théorie d' information et perception esthétique*. Ed. DENOEL/GONTHIER Paris 1972
- [6] J.Derrida, *Khora*. Ed. Gallilee Paris 1993
- [7] Ιουλία και Ιωσήφ Στεφάνου, *Η περιγραφή της εικόνας της πόλης*. Πανεπιστ. Εκδόσεις ΕΜΠ. Αθήνα 1999
- [8] Θ. Τερκενλή. *Το πολιτισμικό τοπίο. Γεωγραφικές προσεγγίσεις*. Εκδ. Παπαζήση Αθήνα 1996
- [9] J. Stefanou *Le paysage touristique et la carte postale* Univ. L. Pasteur Strasbourg 1978
- [10] Εργαστήριο Πολεοδομικής Σύνοψης. *Υποστήριξη της Πολεοδομικής Σύνοψης (Urban Design) με ευφυείς μηχανισμούς λήψης αποφάσεων*. Υπό εκπόνηση Έρευνα Προγραμ. Αρχιμείδης 2000-01
- [11] J. Wilhelm, "Αστικοποίηση και Παγκοσμιοποίηση." *Courrier* της Unesco Αύγ.1999
- [12] M.Maffesoli, *Le temps des tribus* Ed. Méridiens Klincksieck. Paris 1987
- [13] Θ. Μαράτου, *Οι παρόδιες χρήσεις στη Λεωφόρο Κηφισίας* Διδακτ. Διατριβή ΕΜΠ 1995
- [14] J. Steel, *Architecture today*. Phaidon Press London 1998
- [15] I. Ramonet, "L' an 2.000" *Le Monde diplomatique* 12/12/99
- [16] Luc Ferry, "Η Γένεση της Αισθητικής". *Courrier* της UNESCO Ελλην. Εκδ. Φεβρ.1991
- [17] Ιωσ. Στεφάνου, "Η φυσιογνωμία της Ελληνικής πόλης και η Παγκοσμιοποίηση". Περ. Ύλη και Κτίριο, τεύχος 47. Μάρτιος 2000
- [18] Μ. Φιλιππίδη, "Το νέο Γκούγκενχάϊμ στο Μανχάιταν, το όγδοο θαύμα στο κέντρο του κόσμου". Βήμαmagazine Βήμα της Κυριακής 22/10/2000
- [19] Βλ.6
- [20] Βλ. (2)
- [21] Κ.Τσάτσος, *Διάλογοι σε Μοναστήρι*. Οι Εκδόσεις των Φίλων 8η Εκδοση Αθήνα 1989